

Les mesquites i els banys de Sóller (S. XIII i XIV)

PLÀCID PÉREZ

1.—LA VILA DE SÓLLER A PRINCIPIS DEL SEGLE XIII.

És ben conegut dels historiadors que en el repartiment de l'illa que es formulà el 1232, dos anys després de la conquesta de la Ciutat de Mallorca pel rei en Jaume i els seus magnats, el *yuz* o terme musulmà de *Sulyar* fou adjudicat al Comte d'Empúries, qui n'obtingué dues terceres parts, i a Gastó de Bearn, qui gaudí de l'altra tercera part. Aquests magnats, que actuaren com a "caps de fila" en el repartiment, hagueren de dotar convenientment als nobles de menor entitat que, als efectes de distribució dels béns, foren inclosos en les respectives porcions en règim d'igualtat (SOTO, 1984, 19). Entre d'ells, s'hi trobaven Bernat de Santa Eugènia, el Bisbe de Girona, l'Abat de Sant Feliu de Guíxols, el Sagristà de Barcelona, i molts d'altres.

Tot i que la documentació de la porció que correspongué a Gastó de Bearn, abans de la seva incorporació a la porció reial, s'ha perduda en gran part;¹ que de la porció del Comte d'Empúries en queden algunes restes disperses de finals del segle XIII i primera meitat del XIV;² que la del Bisbe de Girona és també incompleta;³ i que la de Bernat de Santa Eugènia i d'altres és molt migrada abans del segle XIV, els contractes de venda i d'establiment⁴ conservats fins avui permeten de fer-se una idea aproximada de l'estructura de la vall de Sóller als voltants del primer quart del segle XIV, pel que fa al tipus de poblament i al conreu agrícola.

¹ En l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM) només queden alguns documents dels anys 1241-1242 en el registre ECR-342, i dels anys 1251-1253 en el ECR-343.

² El registre ECR-348 de l'ARM inclou els anys 1271-1275, i a la secció Notaris es poden trobar documents dels anys 1298, 1299, i 1306-1335. En l'Arxiu de la Fundació Ducal de Medinaceli de Sevilla (AFDM) cal consultar els lligalls de la secció *Ampurias*.

³ Endemés dels pergamins de les seccions *Vestuari* i *Mitra* de l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG), en l'ARM es troben instruments dels anys 1254-1263 en el registre ECR-343.

⁴ *Establiment*: cessió permanent del domini útil o usdefruit de determinats béns immobles o de censos a canvi d'una certa quantitat de diner en metàl·lic que es paga una sola vegada —*entrada*—, més una altra quantitat que es paga perpètuament en un dia determinat de l'any —*anomenada censal alodial* si es tributa al senyor directe, i censal *reservatu* si es satisfà a un altre emfiteuta—. L'objecte que es cedia podia ser transmès a terceres persones per qualsevol tipus de contracte: establiment, venda, permuta, testament, donació etc.

1.1.—PRODUCCIÓ AGRÍCOLA.

La importància de la vall de Sóller des del punt de vista agrícola es fa palesa ja des del moment posterior a la conquesta.

Tal com han posat de relleu alguns estudis recents (SOTO, 1979-a, 30), la documentació de l'època reflecteix la presència de, al manco, dues siques en el terme de *Sulyar*, que canalitzen les aigües de les fonts de *n'Ortolà* i *den Tholosa* —actualment de *s'Ullet* i de *s'Olla*, respectivament— i que regaven les hortes del pla de Sóller, a banda i banda del Torrent Major. No es descarta tampoc l'existència d'una tercera síquia procedent de la font de Fornalutx, que regaria el terme d'aquella alqueria; i fins i tot d'una quarta, que recull les aigües de la font de la Mare de Déu, la qual, d'acord amb les observacions arqueològiques, presenta una estructura en forma de "*qanat*" en els primers 300 metres del seu recorregut (CARBONERO, 1986, 210).

Si bé algunes d'aquestes afirmacions estan encara pendents de comprovació documental i arqueològica, es pot confirmar l'existència d'un potent i acurat sistema de reguiu que confereix a l'agricultura irrigada un paper predominant sobre la resta de conreus. A tenor d'aquestes constatacions, l'horta de la vall de Sóller constituïria, juntament amb la de Ciutat, un dels centres de producció hortícola més importants de l'illa en l'últim període de dominació islàmica.

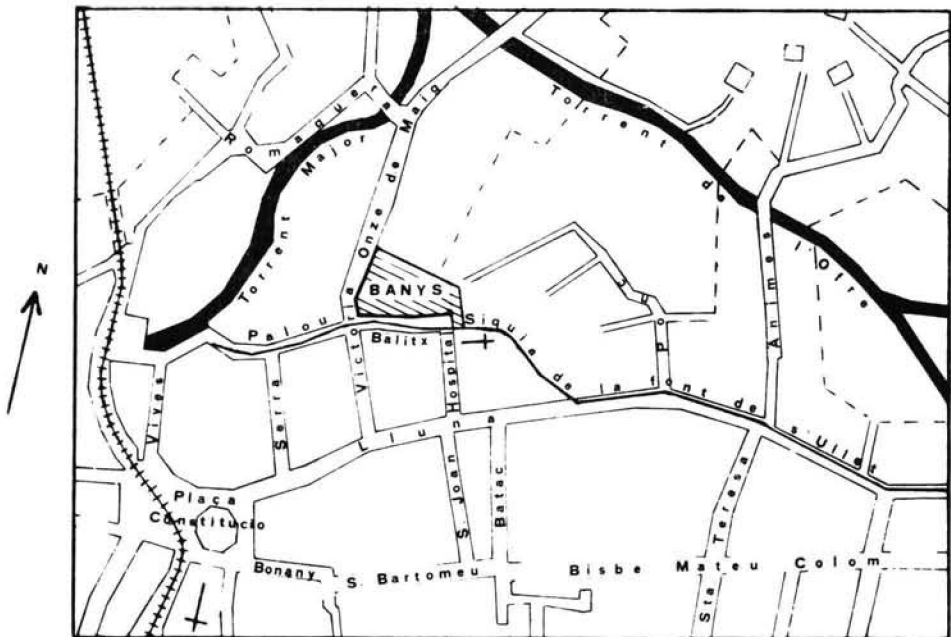
Es probable que existís també un incipient conreu de l'olivera a l'alqueria de la Figuera, al nord de la vall; també al coster nord-oest, on es troben els termes dels Montreials i Castelló; i possiblement als voltants de l'alqueria de Fornalutx. Sembla revelador el fet que cada una d'aquestes contrades correspongués en el repartiment de l'illa a un magnat distint, i dels més potents d'entre els conqueridors: la Figuera a Hug, Comte d'Empúries; els Montreials a Guillem, Bisbe de Girona; i Fornalutx a Gastó, Vescomte de Bearn, i a Pere, Sagristà de Barcelona. Tot plegat, es pot avançar com a hipòtesi que si la zona de Beniatar, a Bunyola, constituï la zona productora d'oliva més important de la porció que correspongué a Nuno Sanç, i després al Rei, (BARCELÓ, 1984, 38) les contrades de la vall de Sóller foren, en menor escala, els centres de producció olivarera dels magnats esmentats.

El mateix repartiment de l'illa que es realitzà després de la conquesta posa de manifest la consciència que tengueren els propis conqueridors de la importància agrícola de la vall de Sóller. Només aquesta circumstància pot explicar que el *yuz* més petit de l'illa, un territori que actualment abraça uns 63 km.² al qual cal restar algunes alqueries que romangueren en la porció reial, fos adjudicat a dos dels magnats més importants i als seus porcioners. Es tracta d'un cas únic de divisió del *yuz*, només comparable a la divisió que es va fer de l'Albufera. Com a resultat d'aquesta partició, tant aquests magnats com gran part dels conqueridors menors obtingueren alqueries, rafals, horts, cases, molins, i d'altres possessions en el districte de *Sulyar*: el Bisbe de Girona, l'Abat de Sant Feliu de Guíxols, el Prebost de Solsona, i la ciutat de Narbona, en la porció del Comte d'Empúries; i Bernat de Santa Eugènia, el Sagristà de Girona, l'Ardiaca i el Sagristà de Barcelona, i Ramon de Pertegaz, en la porció de Gastó de Bearn.

1.2.—POBLAMENT RURAL.

Com a conseqüència de la diversificació del conreu agrícola en l'època musulmana es feia necessària la presència d'una considerable mà d'obra pagesa, sensiblement superior en les zones d'horta que en els olivars, que determinà, en darrer terme, la creació d'uns certs poblaments, bé en forma d'alqueries o bé en forma de nucli urbà, la presència dels quals ha quedat forçosament reflectida en la documentació escrita i en l'arqueologia.

Efectivament, d'entre els relativament nombrosos contractes de transmissió de propietats es pot destriar clarament la presència d'algunes alqueries que, pel fet de ser incloses en les porcions dels magnats, no es troben relacionades en cap dels cinc *Còdex del Repartiment* de la porció reial que es conserven: Benibolaix, Benimoclom, Benirossí, la Figuera, etc. Aquestes alqueries disperses, situades entre les zones de reguiu i les de garriga, juntament amb les alqueries i rafals d'alta muntanya del terme d'*Al-Yibal* que correspongué al Rei —Bini, Unqueira, Baalichi, Muntnabar, Aloffra, Entrecampos, Apinnibaza, Xulabra, Benimoratgi, etc. (BUSQUETS, 1952, 740; i SOTO, 1984)— constitueixen el poblament rural de la vall de Sóller, dedicat específicament a la ramaderia i al conreu de secà.

PLÀNOL ACTUAL DE LA CIUTAT DE SOLLER

Localització dels banys i de l'hort

1.3.—POBLAMENT URBÀ.

D'altra banda, l'existència d'un cert nucli de poblament urbà ha estat posat de manifest tant pels historiadors com pels arqueòlegs:

• José Rullan y Mir, en la seva obra global sobre la història de Sóller, sosté que el rectangle format pels carrers Nou, Barrala (avui S. Jaume), Batac, Lluna, s'Hort de Viu (avui Vives), Mar, Rectoria, i Volta Piquera, ja existien en temps dels àrabs (RULLAN, 1875, II, 163).

• Jaume Coll Conesa, en estudiar les restes arqueològiques trobades al carrer de la Lluna el 1976 i a la Tafona de Can Serra el 1983, accepta la hipòtesi anterior, i afegeix que el nucli de la vila de Sóller podria tenir el seu origen en una alqueria dels darrers anys del Califat o dels primers de Taifes, als voltants de l'any 1010 però que, en qualsevol cas, ja estava perfectament consolidat en l'època almohade, i constituït per un cert nombre de cases separades per espais amplis utilitzats com a horts o eres comunals (COLL, 1979, 278; i COLL, 1985, 338).

2.—EDIFICIS URBANS.

Establerta i consolidada la població nuclear de Sóller i la de les alqueries dels voltants, es feia necessària la dotació de llocs públics que possibilitassin el compliment del precepte corànic de l'oració del divendres o *khutba*, i de centres on el creient musulmà recuperàs la puresa legal o *tahara* necessària per conferir validesa als seus actes rituals (GARCIA, 1980, 73). Les mesquites i els banys, respectivament, són els edificis que aconsegueixen aquestes funcions.

2.1.—LES MESQUITES.

El procés d'aparició de mesquites en aquelles alqueries o nuclis urbans més importants de la ruralia de Mallorca, d'acord amb la datació aproximada que en fa Ricard Soto, es pot situar cap als segles XII-XIII, i coincideix amb l'arribada dels almoràvids a l'illa després de la creuada pisano-catalana de 1114-1115, i amb la intensificació del rigorisme religiós i les disputes entre l'escola *maliki* i la *hazmi* (SOTO, 1979-b, 126; i ROSSELLO, 1968, 43).

Al manco dues d'aquestes mesquites foren edificades en el districte de *Sulyar*, ambdues en la porció que correspongué a Gastó.

2.1.1.—Documentació sobre les mesquites de la vall de Sóller.

2.1.1.1.—L'existència d'una de les mesquites es coneix en virtut de l'establiment d'una casa *qua fuit mesquita* fet pel lloctinent de Gastó de Bearn i sa mare la comtesa Garsenda, el 8 de febrer del 1253, a Bernat de Génova,⁵ per un censal

⁵ En la transcripció dels llinatges s'ha respectat escrupolosament la grafia original.

alodial d'un besant de plata de bon pes,⁶ a pagar anualment per Nadal, més 40 sous de reials de València d'entrada.⁷

2.1.1.2.—Coneixem l'altra mesquita per l'establiment d'un honor o possessió fet per Pere Strucii a Pere Paratge el 24 de setembre del 1304, a canvi d'un cens reservatiu de 40 lliures reials de Mallorca pagadores anualment per Nadal, més 20 sous d'entrada. Poc després Pere Strucii mor a conseqüència d'una malaltia i, després de constatar que, en l'establiment inicial, son pare hi havia inclòs la tercera part de *cuiusdam domus cum suo porticu qua tempore sarracenorum fuit mesquida* que tenia sota jurisdicció de Gastó de Bearn, però que havia oblidat afegir-hi les altres dues terceres parts que tenia sota domini directe del monestir de les Monges Jonqueres de Barcelona, el seu fill i hereu Guillem Strucii ratifica l'establiment íntegre de la mesquita dia 29 de desembre del 1305 pel mateix censal. Seguidament, Pere Paratge estableix a Pere Narbona de Fornalutx per 13 sous censals anuals per Nadal, més 3 sous i 4 diners d'entrada, les dues terceres parts de mesquita que li havien estat ratificades aquell mateix dia.⁸

Hi ha una referència anterior d'una mesquita a Fornalutx, segons es desprèn de l'acte de donació perpètua que fa l'onze de febrer del 1233 Pere de Centelles, Sagristà de Barcelona, a Bernat de Besuldone, de *terciam partem illius nostri quartonis quem habemus in Furnulutx, scilicet de domibus et de orta et totum honorem versus orientem, ultra riarium*, i també de *duo hospicia sarracena que se tenent et que habemus in villa de pontu sicut terminatur ex duabus partibus in viis et de tercia parte in meschida et de quarta parte in honore Bn. de Sancta Eugenia*, a canvi de sis morabetins d'or alfonsins i un besant de plata censals per Nadal, a més del melme de tots els fruits, i l'obligació d'habitar-hi.⁹

Si bé és cert que el topònim "villa de pontu" és totalment desconegut a Fornalutx, i força desorientador, hi ha alguns detalls que indueixen a identificar aquesta mesquita amb la que hem esmentat:

a) que Pere de Centelles, Sagristà de Barcelona, fou inclòs en la mateixa porció que Gastó de Bearn a l'hora del repartiment, i obtingué béns en propietat tant a la vila de Sóller com a l'alqueria de Fornalutx. El 15 d'octubre del 1240 vené tots aquests béns a la Comtessa Garsenda, vídua de Gastó, per 2.500 morabetins alfonsins en or; la qual poc després els cedí al monestir de les Monges Jonqueres "per salut de la seva ànima i la de son marit".¹⁰ És clar, idò, que la porció de Pere de Centelles i la de les Monges de Jonqueres és la mateixa, i és ben possible que la tercera part de la mesquita sota jurisdicció de Jonqueres establerta per Pere Strucii a Pere Narbona formàs part de la mesquita que el 1233 confrontava amb els dos hospicis sarraïns establerts pel Sagristà de Barcelona a Bernat de Besuldone.

⁶ Equivalència de monedes: Una lliura = 20 sous. Un morabetí = 8 sous. Un besant = 3,5 sous. Un sou = 12 diners.

⁷ ARM. ECR-343, f. 357. Esmentat també per Ricard Soto (Soto, 1979-b, 128).

⁸ ARM. ECR-442, f. 230g i 231.

⁹ Publicat a *Fontes Rerum Balearium*. Volum I, n.º 1, p. 170. Arxiu Vinagrella (Llubí). Pergamí n.º 243.

¹⁰ ARM. Suplicacions-22, f. 66.

b) que Bernat de Besuldune tenia altres béns a Fornalutx. Els anys 1241-1252 figura com a establidor/establit i propietari útil de terres i cases en la porció de Gastó, entre les quals es compten *duo hospicia sarracénica dirrupta* dins la “vila de Fornalutx”, que obté en establiment de Berenguer de Aurenga el 22 de juny del 1241.¹¹

c) que és difícil de creure que la població musulmana de l'alqueria de Fornalutx fos tan elevada com per precisar de dues mesquites.

2.1.2.—*Localització de les mesquites.*

En l'estat actual de les investigacions no és possible de localitzar l'emplaçament exacte de les dues mesquites. Està clar que la primera estava situada en el nucli urbà de la vila de Sóller, al cap de cantó de dos carrers, tenia un pati adosat, segurament destinat a les ablucions, i el 1253 confrontava per un costat amb les cases de Pere Caparoni i per l'altre amb les de Pere Bajuli. La segona comptava amb un pòrtic d'entrada i estava emplaçada en un carrer de l'alqueria de Fornalutx, que el 1241 ja comptava amb entitat suficient per ser anomenada “vila”; el 1233 confrontava amb dos hospicis sarraïns contigus, i el 1305 es trobava incrustada dins l'hospici de Pere Narbona, qui la comprà, segurament per arrodonir la seva propietat. Tenint en compte l'estreta relació existent entre la mesquita i l'ús d'aigua (urinaris, piques per realitzar els ritus de purificació menor, etc.) (GUTIERREZ, 1987, 212), és lògic pensar que ambdues estaven situades prop d'alguna de les síquies existents, tot i que no podem avançar absolutament res pel que fa a les seves dimensions o a l'estructura arquitectònica.

2.1.3.—*Utilització de les mesquites en època cristiana.*

El tractament que confereixen a les dues mesquites els contractes esmentats no és altre que el de simples immobles envoltats de residències particulars, que són cedits a persones laiques sense cap vinculació coneguda amb l'estament eclesiàstic. A més, ens ha estat impossible de localitzar cap document posterior que faci referència explícita a qualsevol de les dues construccions, malgrat la minuciosa i exhaustiva recerca realitzada.

En conseqüència, no ens queda cap dubte que la utilització final d'ambdues mesquites fou la de vivenda particular. Per tant, la seva suposada transformació en esglésies cristianes, a la vista de la documentació, és del tot inversemblant.

2.2.—ELS BANYS.

De l'inventari del botí obtingut pels conqueridors catalans, que es troba relacionat en el *Llibre del Repartiment de Mallorca*, Reis Fontanals ha extret un total de cinc banys àrabs que ja existien a Ciutat de Mallorca, i que se'n coneix

¹¹ ARM. ECR-342, f. 27g i 28; i ECR-343, f. 351 i 354.

l'emplaçament de tres. Es tracta dels banys den Granada, que ocupaven una illeta de cases entre el carrer del Sindicat i la plaça del Banc de l'Oli; d'uns altres situats al carrer de Serra, conservats encara en part; i d'uns tecers emplaçats fora la Ciutat, a la possessió de Son Cabrer, prop de La Real (FONTANALS, 1983, 511).

De l'acurat estudi de la planta, columnes, capitells, cúpula, i materials de construcció, realitzat per Guillem Rosselló, l'autor n'extreu com a conseqüència que la data de construcció dels banys del carrer de Serra es pot remuntar com a màxim al segle X (ROSSELLO, 1956, 42); opinió compartida per Reis Fontanals a l'hora de datar els banys den Granada, que ella situa més concretament a finals del segle XI o inicis del XII (FONTANALS, 1983, 515).

Pel que fa a la possible existència de banys a la zona rural de Mallorca, res no en coneixem fins avui. Només una minuciosa recerca documental a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), entre el 1230 i el 1400, ens ha permès descobrir l'existència d'uns banys a la vila de Sóller, que passam tot seguit a examinar i comentar.

2.2.1.—Documentació sobre els banys de Sóller.

La primera notícia sobre l'existència d'aquests banys la proporciona de forma inconscient Joaquim M.ª Bover en la revisió de la "Historia de Mallorca" (DAMETO, II, 1000) quan reproduceix, sota l'epígraf "*Memorial ò capbréu de çò que fou del nòbble Gastó de Beàrn, é es a Sóller, Cànarossa, é el térme de la ciutad y illa de Mallòrcha*", la relació de béns que correspongueren a la porció de Gastó de Bearn, "que se han sacado exactamente del archivo de la ciudad de un códice escrito en vitela",¹² entre els quals s'hi comptabilitzen dos morabetins "*de horto Balmeoy, quem tenet Raymundus Contastin*" a Sóller.

¹² L'existència d'aquest còdex es coneix únicament per referències bibliogràfiques, però mai s'ha trobat. Ja el 1850 es lamentava d'aquest fet José M.ª Quadrado: "Copió este cabreo de un antiguo códice el erudito P. Cayetano de Mallorca, de quien lo tomó el Sr. Bover imprimiéndolo en sus notas a la Historia de Dameto: pero habiendo procurado en vano hallar el códice o siquiera la copia manuscrita, hemos debido extractarlo tal como en dicha edición se lee (...)" (QUADRADO, 1850, 527).

Particularment creim que mai ha existit un còdex del repartiment que individualitzi la porció de cada un dels magnats. Les investigacions realitzades en l'Arxiu del Regne de Mallorca, en el Diocesà de Girona, i en el de la Fundació dels Ducs de Medinaceli de Sevilla ens han fet veure que, a l'hora d'anomenar la porció que els havia correspost a la conquesta de Mallorca, tant el Bisbe de Girona com el Comte d'Empúries es remeten fidelment i textual a la còpia de la clàusula ja coneguda del Llibre del Repartiment: Valldemossa, Bunyola i Manacor a Nuno Sanç; Marratxí, Andratx, Calvià, Estellencs, i Puigpunyent, al Bisbe de Barcelona; Canarossa i un terç de Sóller a Gastó de Bearn; i la mitat de l'Albufera, Muro, i dos terços de Sóller al Comte d'Empúries.

El còdex que adueix aquí Bover, i que Quadrado lamenta no haver trobat, és, probablement, una còpia feta a principis del segle XIV d'un memorial confeccionat per Pere de Centelles, Sagrista de Barcelona, que actua tant en nom propi com en qualitat d'administrador dels béns de Gastó i de sa mare Garsenda. Aquest memorial relaciona els béns que correspongueren a Gastó i al propi Sagristà, i també la llista dels béns que adjudicaren ambdós a la Seu de Mallorca en concepte de dot; per tant, és possible que el memorial inicial fos confeccionat el 1235, arran de la firma del document de cessió al Bisbat de Mallorca (PÉREZ, 1988, 78), i que la còpia fos realitzada després de la mort de Gastó el 1290, possiblement amb motiu del segrest i posterior adquisició dels béns de la porció de Gastó per part de Jaume II.

Evidentment es tracta d'una mala transcripció toponímica del nom d'un hort. Si es convé que la "y" final de paraula no és tal lletra, sinó la transcripció del símbol que en paleografia medieval equival a la partícula llatina "rum" que defineix el genitiu plural dels noms, s'haurà admès la grafia "Balmeorum", que està a una passa d'allà on volíem arribar: "Balmeorum". Es a dir, es tractaria de "l'Hort dels Banys", tal com apareixerà escrit, en llatí i en català, en els documents del segle XIV.

No es troba cap altra referència als banys fins l'any 1300. Aquest buit documental no és gaire difícil d'explicar, si es considera que a l'ARM, tret de comptades excepcions, només s'hi conserven registres corresponents a l'administració de la porció reial, i que cada un dels magnats mantenia una administració pròpia i independent. Així, per tant, els documents de la porció de Gastó només passen a formar part del diplomatarí reial a partir dels anys 1302-1303,¹³ arran de l'embargament dels béns dels successors de Gastó per part de Jaume II de Mallorca, que el 1310 foren comprats definitivament i incorporats a la Corona per 6.000 lliures. (CATEURA, 1982, 105).

Tot plegat, el cos documental que a partir del 1300 ajudarà a seguir la pista dels banys de Sóller està constituït bàsicament pels contractes següents:¹⁴

° un seguit de compra-ventes i d'establiments a perpetuïtat de béns immobles i censos: horts amb tanda d'aigua o sense, cases amb pati o amb hort contigus, patis sols, i censals carregats sobre cases. Es tracta en total de 14 registres de transmissió de propietats als efectes de presentació de fadiga al Rei i cobrament dels lluïsmes corresponents,¹⁵ que abracen el període 1300-1338.¹⁶

¹³ Cateura apunta que la decisió de retenir els béns dels hereus de Gastó es degué prendre cap als anys 1306-1307 (CATEURA, 1982, 105), però es pot afirmar que tan dràstica mesura segurament s'adoptà entre l'octubre del 1302 i el març del 1303. I això per dues raons:

1) Rellevament dels administradors dels béns de la porció de Gastó. El 3 de maig del 1302 Jaume de Deo, *Batle en Mallorca per dona Guillema de Montcada*, filla i hereva de Gastó de Bearn, ven a Pere de Vallibus i a son fill Pericó el delme del blat de la vall de Sóller per 35 quarteres, a meitat blat i la meitat ordi, a pagar per la festa de Sant Pere i Sant Feliu d'agost. En canvi, el delme del vi de l'any següent el venen a Bernat Martini de Sóller per 32 lliures Jaume Perdigoni i Guillem Ebrini que ara, el 31 d'agost del 1303, ja no actuen com a Batles de dona Guillema, sinó com a *Batels de la porció de Gastó en nom del Rei* (ECR-442, f. 124 i 158g).

2) Nou matís en la denominació de la porció de Gastó. El 20 d'octubre del 1302 Jaume Vitale ven a Pere de Cantalupis una partida de la terra, i la tanda d'aigua corresponent per regar, que posseeix en la vall de Sóller *sota domini i jurisdicció de l'inclita dona Guillema de Montcada*; denominació sota la qual s'havien transferit fins aleshores els béns de la porció de Gastó. Però el 17 de març de l'any següent, Bartomeu Antolini estableix perpètuament a Francesc Roberti i a sa muller Jacomina la tercera part indivisa del molí que té en la vall de Sóller, *en porció dels successors de Gastó de Bearn, quondam*. Aquesta serà la fórmula que utilitzaran a l'endavant per designar l'antiga porció de Gastó segrestada pel Rei (ECR-442, f. 132 i 145g).

¹⁴ Es deixen de costat altres documents secundaris que, si bé s'han tengut en compte a l'hora de redactar el treball, no aporten majors consideracions a la qüestió.

¹⁵ *Fadiga*: dret de tempteig i retracte que tenien els posseïdors del domini directe d'adquirir pel mateix preu el domini útil de qualsevol propietat que es transmetès per venda o per establiment. Solia tenir un termini de 10 dies.

Lluïsmes: dret del senyor del domini directe a cobrar una part del preu en el moment de vendre o establir el domini útil de qualsevol propietat.

¹⁶ ARM. ECR-442, f. 48 i 259; ECR-346, f. 66 i 92g; ECR-443, f. 40, 90, 103, 108, 146, 181 i 211, 215g, i 309; ECR-456, f. 184; i ECR-445, f. 13g.

- una escriptura de permuta de censos i béns immobles feta el 24 de febrer del 1338 entre Ramon de Palaciolo i Andreu de Sant Just.¹⁷
- dues capbreuacions¹⁸ dels béns immobles i dels censos que posseïa el Bisbe de Girona a la vall de Sóller, una de l'any 1317, i l'altra de l'any 1330.¹⁹

2.2.2.—Localització de l' "Hort dels Banys".

El primer problema que es planteja a la vista de la documentació és el de la situació de l'Hort dels Banys, tot i que d'entrada ja sabem que estava inclòs en la porció que correspongué a Gastó de Bearn.

Els béns que correspongueren a Gastó i que quedaren en poder seu estaven ubicats a tres zones distintes: a l'alqueria de Fornalutx, als termes de Montreials i Castelló, ambdós contigus, i a la vila de Sóller. Cal, idò, en primer terme, delimitar el terreny d'acord amb les dades que ens proporciona la documentació: set dels instruments especifiquen que allò que es transfereix està situat *en la vila de Sóller*, altres cinc esmenten *la parròquia de Sóller*, i d'altres, menys explícits, simplement indiquen *la vall o el lloc de Sóller*. En canvi, no hi ha cap escriptura que al·ludeixi per res a Fornalutx, a Montreials o a Castelló. A més, el capbreu del 1330 indica que l'Horta dels Banys està contigua a un altre hort situat *en l'horta de Sóller*.

Fixat aquest extrem, només calia identificar les confrontes que el delimiten per totes quatre parts:

a) L'establiment i la permuta del 1338 aporten una dada que permet donar una passa més en la seva localització: confronta per un costat *cum cequia áque ville Sullaris*, segons el primer, i *cum cequia de Alcaria Comitit*, a criteri del segon. Es tracta, sense cap dubte, del ramal principal de la siquia procedent de la font de s'Ullet, que neix a l'Alqueria del Comte.

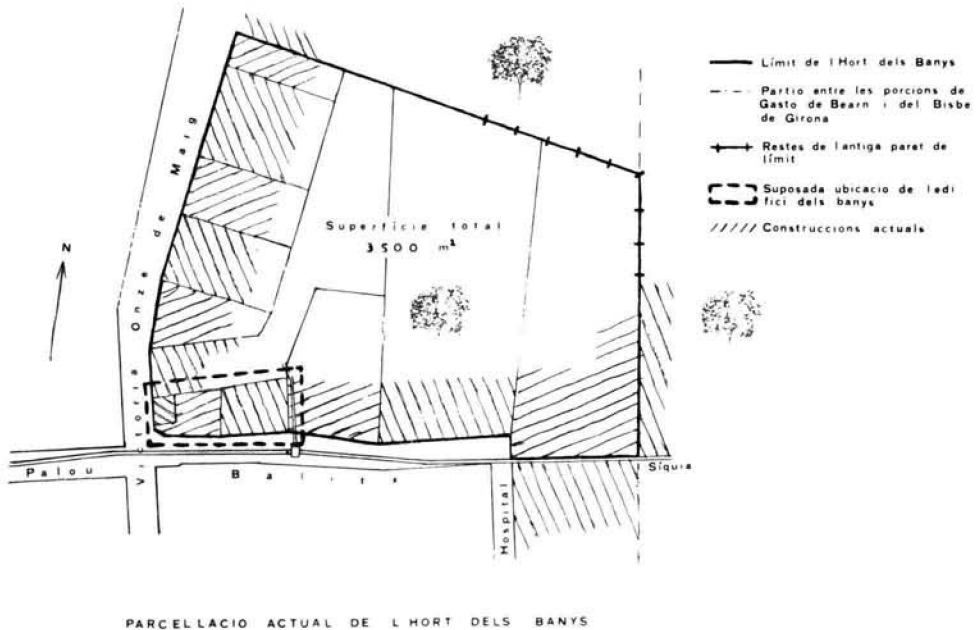
b) El mateix establiment del 1338 afegeix una altra dada fonamental quan indica que confronta per altre costat *cum via publica qua itur ad pontem torrentis de Alofre*. Evidentment el torrent d'Alofre és el torrent que baixa del puig de l'Ofre i passa per Biniaraix; però, de quin dels nombrosos ponts que el travessen es tracta? Com que el pont ha d'estar de la vila de Sóller i, a més, el camí que hi anava passava també per la porció de Gastó de Bearn, no hi ha dubte que es refereix al pont de Can Mariner, que separa l'actual carrer Victòria 11 de maig i l'avinguda d'Astúries.

c) Més complicada era la localització de la tercera confronta ja que només es tenia per segur que la partió formava part també de la línia divisòria entre la porció de Gastó i la partida del Bisbe de Girona. A manca de fites concretes ha calgut, idò, reconstruir parcialment la porció que el Bisbe de Girona tenia dins la vila de Sóller en base als capbreus del 1317 i del 1330 i, només després d'una minuciosa i laboriosa tasca de recomposició, es pot precisar que aquesta

17 ARM. ECR-445, f. 16.

18 *Capbreuació* o *Capbreu*: inventari de béns de determinada porció senyorial, que detalla les rendes i serveis que li presten els emfiteutes o propietaris del domini útil.

19 ADG. Secció Vestuari. Pergamins 51 i 77.

partió, avui encara visible en alguns trams, començava en el carrer de la Lluna, entre les cases senyalades ara amb els números 43 i 45, i tancava tots els corrals actuals de la banda dreta a la baixada del carrer de l'Hospital, inclosa l'església de Nostra Senyora de la Victòria, i seguia línia recta cap al nord.

d) Pel que fa a la quarta confronta, no ha estat possible determinar-la documentalment, tota vegada que les referències que aporten els contractes són únicament noms propis pràcticament impossibles de localitzar. El treball de camp, però, ens ha proporcionat les informacions que necessitàvem. Una sèrie d'inspeccions del terreny no tan sols ens ha servit per reafirmar les deduccions anteriors, sinó també per determinar que l'Hort dels Banys es trobava a la part dreta de la síquia, cap al nord,²⁰ i per delimitar la confronta que mancava: es tracta d'una paret de pedra i argamassa, parcialment conservada, d'uns 150 metres d'altària i amplària mitja d'uns 50 cms., amb peu de murada a cada costat, i part superior d'esquena d'ase, que enllaça línia recta en la direcció oest-est el carrer Victòria II de maig amb la partió de les porcions dels dos magnats esmentada. Aquesta paret és la continuació en vertical del marge d'aproximadament un metre i mig d'alçada que separa el pla de l'Hort dels Banys d'aquells altres horts contigus de la vessant nord, que es troben a un nivell inferior.

La inspecció ocular i la presa de mesures ens han proporcionat igualment una sèrie de dades addicionals prou significatives. Amb aquestes dades i les que

²⁰ Per la part esquerra el terreny està a un nivell superior que la síquia. No hi ha cap presa d'aigua cap al sud en aquell indret i, per tant, és difícil de creure que per allà es pogués subministrar als banys l'aigua necessària.

proporciona la documentació s'han pogut confeccionar els dos plànols que s'adjunten, un de localització, i un altre de detall.

Tot plegat, l'Hort dels Banys ocupava una superfície plana, lleugerament inclinada en pendent descendent cap al nord, amb un perímetre de forma irregular grollerament romboidal amb els eixos orientats en la direcció SE-NO i NE-SO, i d'una àrea aproximada de mitja quarterada. Als voltants del 1300 incloïa una petita superfície construïda en el cantó sud-oest, i la resta estava dedicat al cultiu d'horta, per la qual cosa comptava amb la corresponent tanda d'aigua de la síquia de la font de n'Ortolà que, com s'ha dit, el tancava per un costat. Estava circumdat per la tanca esmentada de paret seca, al manco per dues parts, i envoltat d'altres horts per tot excepte per la via natural d'accés, que inicialment era el carrer Malcuinat, avui Victòria 11 de maig. El carrer de Bàltx sorgirà posteriorment, com a conseqüència de la desmembració i parcel·lació de l'Hort dels Banys.

2.2.3.—L'edifici dels banys.

El segon problema a resoldre és la determinació de la superfície construïda, i la naturalesa i estructura de l'edifici.

Tot i que la toponímia proporciona una bona pista, cal comprovar que efectivament es tracta d'uns banys àrabs i no d'una simple denominació. La documentació, però, és prou concreta al respecte:

a) el primer instrument consignat, del 10 de setembre del 1300, consisteix en una escriptura de redempció d'un censal reservatiu constituït per quatre morabetins que gravaven *quibusdam casalibus in quibus antiquitus consueverunt essere casalia et balnea*.

b) els establiments següents, de dia 22 de febrer i de dia 3 d'octubre del 1306, es refereixen també a *quasdam domos meas cum balneis que intus sunt et cum earum pati et quoddam trocium orti contiguo predictis domibus*.

c) seguint en la mateixa línia, els establiments fets el 1307 i el 1311 al·ludeixen igualment a *domibus balneorum, voltam dictorum balneorum meorum*, o simplement *balneis*.

d) finalment, tant l'establiment com la permuta de l'any 1338 fan referència a les *voltes del bany* i a *domibus et ortis que erant dels banys*.

Ben segur, idò, que els documents adduïts són suficients per esborrar qual·sevol reticència respecte a la identificació de l'edificació del costat sud-oest de l'hort amb uns banys àrabs.

Tot i que la documentació no ha permès de reproduir un planell exacte de distribució de les dependències en planta, de l'anàlisi de les escriptures i de la inspecció ocular es poden extreure algunes conclusions:

- La construcció presentaria un perímetre de forma sensiblement rectangular d'uns 19 x 8 metres de costat, amb una superfície total aproximada de 150 m.²

- Comptava amb una entrada per la qual s'accedia directament a un pati des de la via pública (Malcuinat?, Bàltx?), i amb un carreró o caminal de sis pams de Montpeller d'amplària (1,575 metres) adosat a l'edifici, que començava

a la síquia i entrava fins al cap inferior de la latrina: *quadam carreriam que habet de amplitudine 6 palmos Montepesulani, que quidem via tendit de cequia usque ad capud inferiorem dicte domus de la Latrina.*

◦ Interiorment estava dividit en quatre dependències diferenciades, encara que la seva seqüència, dimensions i orientació ens són desconegudes: el *pati d'entrada* esmentat, situat davant l'estància de la caldera, ambdós de la mateixa amplària; i la casa o *voltes de banys*, flanquejada per l'estància de la caldera i per la *casa de la latrina*.

◦ L'edifici probablement seria de poca altura. Quan Guillem Laurencii estableix a Garau de Orto una casa amb pati contigu el 1311, al costat mateix dels banys, dóna permís a l'establidor per aixecar la coberta de la casa, i li promet recollir les aigües pluvials procedents de la nova construcció sobre la volta dels seus banys. Actualment els edificis d'aquell indret consten de planta baixa i dos pisos més els porxos, i és probable que aquesta sia l'altura màxima que hagin assolit mai. Si Garau de Orto obrà la casa, segurament afegí un pis més i els porxos a l'estructura inicial i, per tant, l'altura de la casa en el moment de ser-li establerta comptaria amb una altura màxima d'uns 4 m. si només tenia planta baixa, o d'uns 6'5 m. si comptava amb un pis. D'altra banda, Guillem Rosselló dóna d'altura màxima dels banys del carrer de Serra 4'85 metres, i no creim que els de Sóller poguessin ser més alts (ROSSELLO, 1956, 37).

◦ El tipus de coberta planteja encara més interrogants. Rosselló explica que la sala calenta dels banys de Ciutat compta amb una coberta en forma de cúpula de mitja taronja sobre petxines en els angles i sostinguda per dotze columnes. En canvi, Julio Navarro, en el seu estudi sobre els banys de *Madre de Dios* de Múrcia detecta que les sales calentes —*al-bayt al wastam* o *caldarium*, i *al-bayt al-sajun* o *sudatarium*— eren cobertes mitjançant bòvedes de canó, mentre que la cúpula es trobava cobrint el pati d'entrada (ROSSELLO, 1956, 37; i GARCIA, 1980, 77). En el cas de Sóller, els contractes d'establiment esmenten una vegada la *volta* dels banys, en singular, i altra *les voltes*, en plural, per referir-se a la coberta de la mateixa sala o sales. És probable, però, que es tractàs d'una sola coberta en cúpula que cobriria una única sala quadrada d'uns 50 m.², molt semblant a la de Ciutat.

◦ Tant l'hort com els banys comptaven amb una indeterminada quantitat d'aigua de la font de s'Ullet, que es prenia directament de la síquia mitjançant una tibla i la corresponent canalització. Aquesta canalització, avui subterrània, aconsegueix encara la mateixa funció de proporcionar l'aigua per regar l'hort, i atravesa perpendicularment en direcció sud-nord la casa número 12 del carrer de Bàltx.

◦ Està documentada igualment la sortida d'aigües residuals dels banys cap als horts propis: Vidal de Font i Pere Pedroló adquireixen en emfiteusi perpètua de Guillem Laurencii un tros d'hort el 1311 amb l'obligació de recollir *omnes aquas pluviales et balneorum scilicet d.alt et de baix*. Evidentment les aigües *d.alt* són les de pluja, i les *de baix* no poden ser d'altres que les residuals procedents dels banys.

Finalment cal afegir que la inspecció dels horts, patis i cases actuals no ens ha proporcionat cap indici de l'existència de l'estructura dels banys. Gran part de les cases que constituïen aquest edifici foren obrades 30 ó 40 anys enrera,

i segurament en degueren remoure els fonaments. De la conversa amb algunes persones que participaren en aquestes obres hem pogut saber que hi havia als soterranis una espècie de safareig groller d'argamassa i pedres, a un nivell inferior al del terreny, i que les parets eren de terra i calç i tenien una amplària considerable. Aquest safareig podria haver estat una resta de la banyera d'immersió, o bé part de la galeria subterrània de circulació de l'aire calent o *hypocaustum*.

2.2.4.—Utilització dels banys en època cristiana.

Navarro Palazón nega totalment la hipòtesi que els banys com a tals fossin ignorats en època cristiana, aporta el testimoni d'alguns historiadors que demostren documentalment l'existència de banys en els territoris cristians d'Oviedo, Zamora, Burgos, Soria, Càceres, Cuenca, i molts d'altres, i ell mateix confirma l'existència d'uns banys a Cartagena el 1274 (GARCIA, 1980, 80). Igualment Reis Fontanals sembla inclinar-se per la pervivència dels Banys den Granada de Ciutat de Mallorca fins ben avançat el segle XIV (FONTANALS, 1983, 513), i els de Girona funcionaren durant tot el segle XIII.

L'anàlisi de la successió de vendes i establiments proporciona algunes notícies pel que fa a la utilització dels banys de Sóller en l'època posterior a la conquesta.

a) La primera ressenya, ja esmentada, la forneix la transcripció dels béns de la porció de Gastó de Bearn a Sóller feta per Joaquim M.ª Bover. Així sabem que la propietat útil de l'Hort dels Banys havia estat cedida en emfiteusi a Ramon Contastin per un cens alodial de dos morabetins equivalents a 16 sous reials de València. No ens dóna cap informació, en canvi, sobre la utilització o no dels banys.

b) A finals del segle XIII, però, els banys i l'hort eren d'Arnau de Cumba, qui cedí en emfiteusi la propietat útil a Guillem Strucii, a canvi de certa quantitat de diners d'entrada i del pagament d'un censal reservatiu de quatre morabetins anuals el dia de Tots Sants. En morir Arnau de Cumba el 1300, els hereus venen els quatre morabetins a Pere Strucii germà i hereu del dit Guillem, per 16 lliures i 16 sous. Així, per tant, la propietat útil dels banys roman en poder de Pere Strucii, franca de cens, si bé obligada al pagament del lluïisme, a la contribució dels dos morabetins alodials per Tots Sants, i a la presentació de 10 dies de fadiga, tot en reconeixement del domini directe dels hereus de Gastó de Bearn.

Pere Strucii que, sorpresivament, era el mateix que posseïa la Mesquita de Fornalutx, moriria de malaltia en el transcurs del lustre següent i, el seu fill Guillem, que en seria l'hereu, estableix perpètuament els banys i l'hort a Bernat Bufill, per 10 lliures censals reservatives pagadores en la festa de N.^a Sra. de Març, més dos sous d'entrada, el 22 de febrer del 1306. Guillem Strucii seguia essent el responsable de pagar cada any els 16 sous alodials als hereus den Gastó, però Bernat Bufill quedava obligat al pagament del lluïisme i a la presentació de la fadiga.

Poc temps degueren estar els banys i els terrenys annexes en mans de Bufill, qui segurament els tornà mesos després al mateix Strucii per resultar-li

excessivament oneros el censal reservatiu.²¹ Així, per tant, el 3 d'octubre del mateix any, Guillem Strucii els estableix novament a Guillem Laurencii i a sa muller Elisenda per cinc sous d'entrada, i a un censal inferior: els quatre primers anys cinc lliures i, els anys següents a perpetuïtat, vuit lliures, a pagar la meitat en la festa de Sant Bartomeu, i l'altra meitat per Tots Sants. Singularment havia de seguir pagant el censal alodial al Rei com a successor dels béns de Gastó de Bearn, i seguia vigent l'obligació de pagar el lluisme i presentar la fadiga durant 10 dies.

En la quitació del censal feta el 1300 per Pere Strucii als hereus de Pere de Cumba, s'esmenta que les cases *antiquitus consueverunt essere casalia et balnea*, de la qual expressió caldria deduir que antigament eren banys, però que aleshores ja no ho eren. No obstant això, els establiments que Guillem Strucii fa sis anys després a Bernat Bufil i a Guillem Laurencii es refereixen a *quasdam domos cum balneis que intus sunt, et cum earum pati*, i a *quasdam domos meas cum balnea que intus dictis domibus sunt, et cum calderia dictorum balneorum que ibi est, et cum puals et aynes dictis balneis pertinentibus*. Es a dir: unes cases amb banys dedins, amb la caldera corresponent, i amb totes les eines pertinents; uns banys que, si no s'utilitzaven, al manco comptaven amb tots els aparells necessaris per ser utilitzats.

No content amb això, Guillem Strucii imposa a Bernat Bufil una sèrie de condicions: *teneamini tu vel tui cooperuisse a trespol quandam domum discooperitam, et facere intus domibus dictorum balneorum dos migans d'alqop, sive de guix, et extrahere terram et lapides de dicto pati quod est ante domibus predictis, et facere etiam seu fieri facere quoddam portal de pera in introitu predicti orti*. Es a dir, obliga Bernat Bufil a realitzar, abans d'un any, una sèrie d'obres interiors i exteriors adreçades al manteniment i a la millora dels banys: retirar la terra i pedres del pati clos de paret, i fer-hi un trespol; alçar dins l'edifici dues mitjanades de guix; i construir un portal de pedra d'accés a l'hort. Conscient del desemborsament que aquestes millores comporten, l'establidor promet subvencionar les obres amb una ajuda econòmica de set lliures.

Igualment Guillem Laurencii accepta l'establiment dels banys el 1306 amb l'obligació de *claudere de pera talar vel tapiis sufficientibus de portali usque ad ortum den Vilalonga, sicut est carraria, quod per me tibi assignatum est, et meliorare et vivificare arboris que in dicto orto sunt*. En definitiva: cloure de paret de pedra seca l'hort contigu als banys, des del portal d'accés fins a l'hort de Pere de Villalonga, al llarg del carrer de Malcuinat; i conrar acuradament els arbres de l'hort. A canvi d'aquestes obres, Guillem Laurencii gaudirà d'una reducció de tres lliures sobre el preu del censal reservatiu durant els primers quatre anys de l'establiment, però estarà obligat a *essere ibi habitantes et affogantes*; és a dir, a romandre i habitar en la casa i l'hort dels banys.

Tot plegat dona la sensació que l'explotació està una mica deixada de la mà de Déu, amb uns edificis que necessiten d'una moderada restauració i,

²¹ Solia ser freqüent a l'època que els posseïdors de béns immobles en règim d'emfiteusi el tornassin a l'establidor quan els beneficis obtinguts eren inferiors a la quantitat que havien de pagar en concepte de censal. Per tal d'evitar aquesta contingència, alguns contractes inclouen una clàusula de seguretat per l'establidor segons la qual la persona a la qual s'estableix l'immoble es compromet a pagar una multa en cas de devolució.

ESTABLIMENTS PARCIAIS DE L'HORT DELS BANYS (1307-1319)

<i>Data</i>	<i>Establidor</i>	<i>Establert</i>	<i>Propietat transmesa</i>	<i>Entrada</i>	<i>Censal</i>	<i>Venciment</i>
10-10-1307 ¹	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Vidal de Fonte	Tros d'hort i tanda d'aigua	1 s.	12 s. 12 s.	S. Bartomeu Tots Sants
24-03-1311	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Vidal de Fonte i Pere Pedrolo	Tros d'hort	2 s.	10 s. 10 s.	S. Bartomeu Tots Sants
08-07-1311	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Bartomeu Ballistarii	Casa amb pati	2 s.	12 s. 12 s.	S. Bartomeu Tots Sants
07-10-1311	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Garau de Orto	Casa amb pati	32,5 s.	12 s. 12 s.	S. Bartomeu Tots Sants
20-05-1313	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Pere Floris	Pati per construir	1 s.	6 s. 6 s.	S. Bartomeu Tots Sants
21-02-1314 ²	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Bernat Gerdali	Tros d'hort	2 s.	8 s. 8 s.	S. Bartomeu Tots Sants
07-11-1316	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Jaume Rippa	Tros d'hort	2 s.	8 s. 8 s.	S. Bartomeu Tots Sants
24-07-1319	Guillem Laurencii i muller Elisenda	Auda, muller de Bernat Saura	Tros d'hort i tanda d'aigua	1 s.	5 s. 5 s.	S. Bartomeu Tots Sants

¹ Contracte cancel·lat dia 24-03-1311.

² Retornat a Guillem Laurencii per tres sous dia 17-08-1314.

sobretot, amb un hort que precisa d'una especial atenció pel que fa al seu conreu.

Signifiquen aquestes obres i condicions imposades que els banys encara estaven en funcionament el 1306? I, si és així, es tractava d'uns banys públics? Es força compromés donar una resposta. En qualsevol cas, es pot afirmar clarament que, en la seva estructura bàsica, els banys es mantien en condicions de ser utilitzats, i així romandran, al manco, fins a mitjan segle.

c) A partir de l'any 1303, emperò, Guillem Laurencii iniciarà la parcel·lació de l'hort contigu als banys, i probablement n'establirà part de les dependències anexas i secundàries, tal com es pot veure en la taula. En cada un dels instruments d'establiment perpetu reservarà els drets senyorials pertanyents al Rei —lluïme i fadiga—, i es comprometrà a pagar-li els dos morabetins alodials, més les vuit lliures del censal reservatiu a Guillem Strucii, pagadores la meitat per Sant Bartomeu i l'altra meitat per Tots Sants. Per tal d'assegurar-se la liquidesa en el moment de fer aquest pagament, imposa a tots els establits l'obligació de fer efectius els censos respectius en les dues dates esmentades:

1) el 10 d'octubre del 1307 estableix a Vidal de Fonte un tros d'hort amb la tanda d'aigua pertinent, situat al costat mateix de l'edifici dels banys, sobre les parets del qual li dona empriu de càrrega i de clavar-hi bigues. A canvi, tindrà l'obligació de recollir per dins l'hort les aigües pluvials i residuals dels banys, com hem vist. El contracte es fa a perpetuïtat per 24 sous anuals, però només té una duració efectiva de tres anys i mig, ja que el 24 de març del 1311 Vidal de Fonte torna el tros d'hort, que li és reestablert el mateix dia a mitges amb Pere Pedroló, en les mateixes condicions anteriors, però amb un censal de només 20 sous.

2) seguidament el 8 de juliol de 1311 estableix a Bartomeu Ballistarii *quandam domum cum quodam patuo eidem contiguo*, que confronta amb els banys, per 16 sous anuals, i dos sous d'entrada, i es reserva el dret d'arrambatge sobre la paret amigera.

3) tres mesos després, estableix igualment a Garau de Orto un bocí de casa amb un pati contigu, al costat de l'anterior, i que confronta també amb els banys, pel mateix cens anual, però amb una entrada notablement superior: 32 sous i mig. L'establiment es fa amb el pacte que l'establidor ha de recollir les aigües pluvials que baixin de la vessant de la teulada que mira dins els banys: *medietatem aquarum pluvialium que nunc discurrunt de dicta domo quam tibi stabilimus, et aliam medietatem tu recipias et discurrat in tenedone tua*.

4) novament el 20 de maig del 1313 Guillem Laurencii establirà a Pere Floris *quoddam pati ad domos construhendum*; és a dir, un pati de terra per construir-hi una casa, amb empriu o dret de pas pel caminal contigu als banys, per 12 sous censals més un sou d'entrada.

5) el 21 de febrer del 1314 estableix a Bernat Geraldi un tros d'hort dels banys, que llinda amb la síquia de l'Alqueria del Comte i amb un altre tros d'hort de la mateixa pertinença prèviament establert a Jaume Rippa. La transferència es fa per 16 sous censals i dos sous d'entrada, amb dret de pas d'una cana de Montpeller d'amplària (2,1 metres).²² Poc temps durarà també aquest

²² Aquest pas que ara neix, i que es perllongarà paral·lelament i en sentit contrari al de circulació de l'aigua de la síquia, donarà lloc en poc temps a l'actual carrer de Bàltix.

establiment: el 17 d'agost del mateix anys, Bernat Geraldí el ven per tres sous al mateix Laurenci qui, dos anys després, l'estableix novament a Jaume Rippa pels 16 sous censals esmentats i dos d'entrada.

6) finalment, el 24 de juliol del 1319 estableix a Auda, muller de Bernat Saura, el darrer tros d'hort que li quedava, amb la corresponent tanda d'aigua de la síquia per regar, per 10 s. censals més un sou d'entrada, segurament amb dret de pas pel mateix caminal anterior.

En cap dels documents examinats no s'esmenta la transmissió de l'edifici dels banys, i sí les confrontes, els emprius i els drets de càrrega; de la qual cosa es dedueix que Guillem Laurenci establí gairebé tot l'hort, però es retengué per a sí mateix i ús propi les cases dels banys i els aparells que contenien.

d) Aquesta situació es manté encara alguns anys, però als voltants del 1328 tant l'edifici dels banys com els censals procedents dels establiments de l'hort no pertanyen ja a Guillem Laurenci, sinó a Ramon de Palaciolo, qui els obtingué probablement per compra, o bé per donació o per herència. Sigui com sigui, Palaciolo estableix aquest any l'edifici íntegre —és a dir, *quandam domum vocatum La Trina, et quandam aliam domum vocatam domus de la Caldera, cum quodam patuo qui est ante dictum domum de Caldera quod habet tamen de latitudine quantum habet dicta domus, et cum quadam carreria (...)*—, que inclou també les *Voltes dels Banys*, a Montserrat de Cabanyillis per 10 sous censals per Nadal i una indeterminada quantitat d'entrada.

Finalment, Ramon de Palaciolo abandonarà Sóller la dècada del 1330 i fixarà definitivament la seva residència a la ciutat de Sàsser, a l'illa de Sardenya. Una vegada en aquella ciutat, transferirà una per una les nombroses propietats rústiques i urbanes que posseïa a Sóller, bé directament o bé per mediació d'un procurador. Entre aquests béns s'hi troba novament l'edifici dels banys, i tots els censals que cobrava anualment pels establiments de l'hort annex i que, a l'entretant, havia recuperat de Montserrat de Cabanyillis: *infra quod quidem tempus dictus Monteserratus de Cabanyillis predicta omnia mihi reddidit*. Aquests béns immobles i censals estaven encara obligats a contribuir anualment amb un censal que es pagava a Guillem Strucii, o als seus hereus, però no era de vuit lliures, com abans, sinó de cinc. Tampoc no estaven obligats a satisfer cada any els dos morabetins alodials al Rei, ja que probablement el mateix Palaciolo els havia redimit.

El 4 de febrer del 1338, Ramon de Palaciolo ven tots aquests béns que eren dels banys a Antoni Floris per sis lliures, reservant-se únicament un censal de 12 sous que rebia anualment per un tros d'hort establert a Guillem Oliver.

Tot plegat arribam a l'any 1338 sense que la situació dels banys hagi canviat gaire d'utilització, pel que fa a les tres dècades anteriors. Ha perdut, això sí, bona part del terreny annex destinat tradicionalment a horta, que ha estat trossejat i cedit en emfiteusi a d'altres persones, però la seva estructura general roman intacta. Altra qüestió és l'ús que se'n pogué fer de les seves instal·lacions, que la documentació no ajuda precisament a destriar.

3.—CONCLUSIONS.

És ben difícil de fer-se una idea de com era la vall de Sóller en època musulmana, des de la perspectiva del segle XX. L'anàlisi de les restes ceràmiques aparegudes en les poques excavacions arqueològiques realitzades en el nucli de la població sembla demostrar que a finals del segle X ja existia a la vila de Sóller una incipient població musulmana, que es desenvolupà a partir d'una o varies alqueries, i que vivia bàsicament de la ramaderia i de l'explotació de la terra. La producció agrícola més important era la de reguiu —hortalissa i arbres fruiters— gràcies a la canalització de les aigües de les fonts situades al peu de les muntanyes de la vall. A mitjan altura, el conreu probablement era el típic de secà: vinya, oliveres, garrovers, algun ametler, i bona part de garriga i terres ermes (SOTO, 1979-a, 31). La ramaderia es basava sobretot en la pastura d'ovelles i cabres en les zones de garriga, i de bous, vaques, cavalls, mules, i d'altres animals de bast i jou en aquells indrets on l'existència d'aigua permetia el conreu de plantes farratgeres (SAEZ, 1987, 48; i BARCELÓ, 1980, 644).

El nucli de la població estava constituït per cases de petites dimensions²³ envoltades d'horts i separades entre sí per terres de conreu, si bé probablement no era tan compacte com pretén Rullan y Mir. És sabut que les ciutats musulmanes creixen en funció de dos aspectes bàsics: l'aigua i les vies de comunicació (GUTIÉRREZ, 1987, 207; i CARBONERO, 1986, 207). Sembla lògic, per tant, que el poblament musulmà de la vila de Sóller s'hagués desenvolupat al llarg del torrent i de les síquies de les fonts de s'Olla i de s'Ullet, i a banda i banda dels camins que conduïxen als tres nuclis més importants: cap al Port i l'alqueria de la Figuera; cap a Ciutat i Deià; i cap a l'alqueria del Comte, Fornalutx i Biniaraix. La població de les zones d'altura mitjana, en canvi, estava organitzada en alqueries situades prop d'una petita font, que conraven en el seu propi hort els productes agrícoles que necessitaven per subsistir. Les grans zones de garriga que separaven entre sí les alqueries serien utilitzades com a pastures i terres comunals.

La consolidació del nucli urbà de Sóller en els segles XI i XII va fer necessària l'habilitació d'edificis de culte, d'oració i de purificació per tal de cobrir les necessitats religioses d'una població en creixement. Sorgeixen així les mesquites i els banys, que conferiran a la vila de Sóller i a l'alqueria de Fornalutx, molt abans de l'arribada dels pobladors catalans, els trets estructurals que els permetran d'erigir-se en els centres reguladors de la vida de la comunitat de la Vall.

La documentació escrita ha deixat constància de l'existència de dues mesquites a la vall de Sóller, encara que no se n'ha localitzat l'emplaçament. Una d'elles estava situada a l'alqueria de Fornalutx i l'altra a la vila de Sóller, ambdues dins la porció que correspongué en propietat a Gastó de Bearn. A manca de referències concretes, s'ha de convenir amb Ricard Soto que, genèricament,

²³ Es de remarcar que a l'hora d'establir vivendes musulmanes —*hospicis sarrains*, segons la documentació— a colons cristians després de la conquesta, es feia en grups de dos o tres *hospicis*. D'aquí que considerem força reduït aquest tipus de vivenda.

les mesquites rurals “no haurien d'ésser construccions de gran riquesa, ja que la seva finalitat era eminentment funcional, i els materials de construcció deuen ser febles, éssent molt estranya la utilització de la pedra” (SOTO, 1979-b, 127). Probablement eren de planta rectangular i incloïen un *mihrab* o capelleta que indica el lloc cap on han de mirar els feels en actitud d'oració. Aquest *mihrab* solia estar al centre d'un dels costats del rectangle i sobresortia per la part exterior amb una planta rectangular, mentre a l'interior tenia forma de ferradura (AZUAR, 1987, 266). Solien tenir un pati o pòrtic cobert on es feien les ablucions abans d'entrar a la sala de culte, i probablement contenien un *alminar* o torre des d'on el muetzi convoca els mahometans en les hores d'oració (SOTO, 1979, 127). L'ocupació del territori per part dels colons que repoblabren la vall després de la conquesta suposà la transformació de les dues mesquites en vivendes particulars.

Els contractes també han deixat referències de l'existència d'uns banys, situats als voltants dels actuals carrers de la Victòria II de maig i Bàltx, a la part inferior de la síquia procedent de l'Alqueria del Comte, en la porció que pertanyé a Gastó de Bearn. De l'anàlisi toponímica i de la comparació amb altres construccions consemblants (ROSSELLÓ, 1956, 35; i GARCÍA, 1980, 73) es pot deduir que es tracta d'un edifici de quatre cossos o espais arquitectònics que es complementen amb una sèrie de dependències anexas:

- En primer lloc, un pati d'entrada o zona intermitja entre el carrer i els banys on es feia acolliment al visitant, i que regularment comptava amb un espai cobert que servia com a sala de repòs i de vestuari.

- Seguidament, la sala del bany o sala calenta, totalment tancada i aïllada de l'exterior per tal de conservar la temperatura interna, i amb unes parets prou gruixades com per resistir la calor i la humitat interiors. Segurament estava coberta per una cúpula de mitja taronja, a imitació dels banys de Ciutat, amb lluernes en la seva superfície que permetien l'entrada de la llum solar. Davall el trespòl es trobava el sistema de calefacció, a base de galeries subterrànies per les quals circulava l'aire calent que pujava i sortia a l'exterior per unes xemenes empotrades a les parets. Aquest sistema facilitava igualment l'escalament de les parets. Per damunt el paviment es tirava l'aigua que, quan s'evaporava per efecte del calor del trespòl, proporcionava el bany de vapor.

- A la sala contigua es trobava la caldera mitjançant la qual es produïa l'aire calent que entrava després a les galeries subterrànies de la sala calenta. La caldera solia ser d'obra seca o bé de metall, segons hagués de proporcionar només aire calent o bé subministrar al mateix temps aigua calenta per al bany d'immersió.

- La quarta habitació era la latrina, o zona de neteja i serveis higiènics dels visitants.

- La construcció es completava amb unes dependències de servicis i emmagatzaven. Comptava amb una entrada d'aigua neta que s'abastia de la síquia de la font de s'Ullet, i amb una sortida d'aigües residuals que es canalitzava cap a l'hort contigu.

- L'edifici dels banys tenia a més uns terrenys anexas d'uns 3.500 metres quadrats de superfície que es dedicaven a hort i probablement a zona d'esbarjo.

L'adveniment dels cristians provocà canvis importants en l'estructura dels banys. Si bé no es pot descartar una utilització al llarg dels segles XIII i XIV, és cert que, a la llarga, l'hort fou parcel·lat i establert en emfiteusi a colons que acabaren per urbanitzar-lo, i l'edifici dels banys acabà convertint-se en vivenda particular. Durant molts d'anys els contractes escrits ajudaran a mantenir viva en la memòria l'existència dels banys àrabs ja que, al manco al llarg de tota la resta del segle XIV, el topònim "els Banys" donarà nom al *terme* geogràfic on un dia estaren situats. Avui no en queda ni la pols.

REFERÈNCIES

- AZUAR RUIZ, R. 1987: "El posible Al-Monastir de las dunas de Guardamar del Segura (Alicante)", a *Les Illes Orientals d'Al-Andalus* (V Jornades d'Estudis Històrics Locals): 205-219. Palma.
- BARCELÓ, M. 1975: "Alguns problemes d'història agrària mallorquina suggerits pel text d'Al-Zuhri", a *Sobre Mayurqa* (Quaderns de ca la gran cristiana/2): 35-53. Palma, 1984.
- 1980: "Un text sobre Mayurqa i un altre sobre Yabisa", a *B.S.A.L./37*: 643-647. Palma.
- BUSQUETS MULET, J. 1952: "El Códice Latino-Arábigo del repartimiento de Mallorca (parte latina)", a *B.S.A.L./30*: 708-758. Palma.
- CARBONERO GAMUNDI, M. A. 1986: "La maitrise de l'eau et l'évolution d'un espace rural: Sóller", a *Révue Géographique de l'Est/26*: 205-218. Nancy.
- CALEURA BENNÁSSAR, P. 1982: "Mallorca y la política patrimonial de la monarquía (siglo XIII y la primera mitad del siglo XIV)", a *Estudis Baleàrics/6*: 79-130. Palma.
- COLL CONESA, J. 1979: "Algunos materiales de época medieval hallados en Sóller (Mallorca)", a *B.S.A.L./37*: 233-287. Palma.
- 1985: "Dos nuevas formas de cerámica árabe de Mayurqa", a *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*: 331-341. Huesca.
- DAMETO, J.; MUT, V.; i ALEMANY, J. 1840: *Historia general del Reino de Mallorca escrita por los cronistas (...) corregida y aumentada con abundantes notas y documenttos, y continuada hasta nuestros días por el D. D. Miguel Moragues, pbro., i D. Joaquín M.ª Bover (...)*. Palma, 3 vols.
- FONTANALS JAUMA, R. 1983: "Els banys de Ciutat de Mallorca (s. XIII i XIV)", a *B.S.A.L./39*: 511-516. Palma.
- GARCÍA ANTÓN, J.; GUICHARD, P.; i NAVARRO PALAZÓN, J. 1980: *Historia de la Región Murciana*. Murcia.
- GUTIÉRREZ LLORET, S. 1987: "Elementos del urbanismo de la capital de Mallorca: Funcionalidad espacial", a *Les Illes Orientals d'Al-Andalus* (V Jornades d'Estudis Històrics Locals): 205-219. Palma.
- PÉREZ MARTÍNEZ, L. 1988: "Els difícils inicis de l'església de Mallorca", a *Set segles i mig de germanor*. Centre d'estudis teològics de Mallorca/5: 76-86. Palma.
- QUADRADO, J. M. 1850: *Historia de la Conquista de Mallorca*. Palma.

- ROSSELLÓ BORDOY, G. 1956: *Sobre els "banys àrabs" de Ciutat de Mallorca*. Palma.
 — 1968: *L'Islam a les Illes Balears*. Palma.
- RULLÁN MIR, J. 1875: *Historia de Sóller y sus relaciones con la general de Mallorca*. Palma, 2 vols.
- SAEZ COSTAN, J. I.; i EPALZA, M. 1987: "Un nuevo texto mallorquín de Az-Zuhri y y ganadería en las Baleares", a *Les Illes Orientals d'Al-Andalus* (V Jornades d'Estudis Històrics Locals): 47-51. Palma.
- SOTO COMPANY, R. 1979-a: "Quan Mallorca era Mayurqa", a *L'Avenç*/16: 25-33. Barcelona.
 — 1979-b: "Mesquites urbanes i mesquites rurals a Mayurqa (Estudi documental i problemes d'interpretació)", a *B.S.A.L./37*: 113-135. Palma.
 — 1984: "*Còdex català*" del *Llibre del Repartiment de Mallorca*. Palma.

DOCUMENTS

1

1253, febrer, 8.

Tomàs Spanioli, Batle a Mallorca per la Comtessa Garsenda i per son fill Gastó de Bearn, estableix a Bernat de Gènova una casa que fou mesquita amb un pati contigu, a la vila de Sóller.

ARM. ECR-343, f. 357.

Tomas Spanioli, Baiulus in Maioricarum per Bernardi de Scientillis, tenente locum domine Garsendis, Dei gratia comitisse et vicecomitisse Bearnii, et domini Gastonis eidem filium, ex eorum parte, dono et stabillio tibi, Bernardo de Genova et tuis imperpetuum, ad bene meliorandum et condirigendum, quadam domum que fuit mesquita cum quodam pati que se tenet cum dicta domo, que omnia predicta domina comitissa et dominus Gastonus habent in villa de Soler. Et afrontat hec omnia ex una parte in domibus Petri Capero, et de alia parte in domibus Petri Bajuli, et de aliis duabus partibus in carrariis publicis. Jamdictam itaque domum cum predicto pati et cum introitibus et exitibus etc., et etiam cum universis aliquis de abisso usque ad celum etc., ad censum unius bisantium argenti et pensi? annuatim solvendi imperpetuum in festo Natalis Domini, atque ibi etc. faticam 10 dierum etc., ad dandum etc. Salvo tamen semper in omnibus et per omnia censu, jure, dominio et fatica predictorum dominorum. Accepi de introitu 40 solidos regalium Valencie, renunciante etc. Et sic promito ex parte predictorum hec facere (et) tenere.

Testes Berengarius de Pinos, Laurentius de Clavelli, et Arnaldus Pontum.

2.

1300, setembre, 10.

Quitació de quatre morabelins censals que satisfeia Pere Strucii als hereus d'Arnau de Cumba anualment per Tots Sants per uns casals que abans solien ser banys, a la vila de Sóller.

ARM. ECR-442, f. 48.

Guillermus de Villario et Guillermus Brossa, heres universalis Arnaldi de Cumba, quilibet nostrorum per medietate vendimus et tradimus seu quasi tradimus tibi Petro Struz, commoranti apud Soyler, et tuis sucesoribus imperpetuum, illos quatuor morabatinos quos tu nobis facis et facere consuevisti censuales anno quolibet in festo Omnium Sanctorum per quibusdam casalibus tuis in quibus antiquitus consueverunt essere casalia et balnea que tu, tanquam heres Guillermi Strucii, fratris tui defuncti, per nobis tenes ad dictum censum in villa Sullaris, in portione inclite domine Guillermi de Montecatheno, cui tu per dictis casalibus facis et facere teneatis duos morabatinos ultra dictos 4 morabatinos quos nos tibi de presenti vendimus. Predictos itaque quatuor morabatinos censuales, cum omni jure uso comodo et utilitate nobis et unicuique nostrum expectantibus et expectare debentibus in dictis casalibus per quibus dictos 4 morabatinos nobis faciebas per nos et nostros tibi et tuis quilibet nostrorum per medietate vendimus et tradimus imperpetuum precio, videlicet, sexdecim librarum et sexdecim solidorum regalium Valencie ad nos quitiarum, quos a te numerando confiteur habuisse et recepisse. Renunciantes exceptione pecunie non numerate, et satisfactionis a te non habere et dolo. Et si plus valet hec venditio etc. Totum etc. Et de posse, jure et dominio nostri et nostrorum supradicta extrahentes, eadem omnia et singula in tuum tuorumque posse jus, et dimitimus et transferimus etc. Et constituentes inde te verum dominum et procuratorum in rem propriam, absolumus et liberamus vos a prestatione et contributione dictorum 4 morabatinatorum. Ita que nunquam abinde tu vel tui teneamini nobis vel nostris predictos 4 morabatinos vel partem ipsorum solvere seu contribuere nec nos autem nostri te vel tuos ad solutionem vel contributionem eorundem valeamus compellere ullo modo. Immo tu et tui possitis abinde dicta casalia per quibus nobis dictum censum facere consuevisti dare, vendere, etc., et facere inde tuas et tuorum omnimodas voluntates absque impedimento et honore prestationis et contributionis supradicti census dictorum 4 morabatinatorum. Salvo tamen semper in omnibus et per omnia censu, jure, dominio et fatica predictae inclite domine Guillermi de Montecathano et suorum, prout in instrumentis inde factis continetur. Quam quidem venditionem promittimus per nos et nostros et quilibet nostrorum per medietate te et tuos facere, licere, habere, tenere et ratam et firmam essere et possidere in pace contra cunctas personas sine enganeo, et teneri inde tibi et tuis firmiter de eviccionem et omni dampno et interesse. Etiam per predictis sic complendis et attendendis obligamus tibi et tuis quilibet nostrorum per suam medietate nos et omnia bona nostra etc. Renunciantes quantum ad hec omnibus quibuslibet juribus obviam venientibus.

Signum Jacobi de Deo, Bajuli etc. qui hec firmamus etc. Salvo etc.

Testes Jacobus de Casis, Franciscus Fusterii, Berengarius Sala, Michelis Benedicti et Petrus Artich.

3.

1305, desembre, 29.

Guillemó Strucii, fill de Pere, estableix a Pere Paratge dues parts d'unes cases que foren mesquita, amb el seu pòrtic, a l'alqueria de Fornalutx, sota jurisdicció dels hereus de Gastó de Bearn.

ARM. ECR-442, f. 230g.

Guillemonus Strucii, filius et heres in parte Petri Strucii, quondam, patris mei, sciens et recognoscens dictum Petrum Strucii, quondam, patrem meum, nudius dedisse et concessisse in emphiteosim dum vivebat tibi, Petro Paratge de Soller, quemdam honorem sive quamdam possessionem que fuit Bernardus de Boulono, quondam, quam ipse habebat in valle de Soyler, in alqueria de Fornalug; que omnes honores et possessiones tenentur per monasterium de Jonqueriis, excepto duas partes cuiusdam domus cum suo porticu que tempore sarracenorum fuit mesquida, que tenentur per heredes et successores nobilis domini Gastonis, quondam, videlicet ad censu quadraginta librarum regalium Maioricarum minorum et ad intratam 20 solidorum, prout in instrumento confacto per Petro de Villanova, notarius Maioricarum (et scriptorem portionis dominarum Sancte Marie de Jonqueriis) 8 kalendas october anno Domini 1304 continetur; et in dicto contractu hec remaneret ad agendum nisi tamen confectio instrumenti de predictis duabus partibus mesquida quod dictus pater meus propter infirmitatem de quam obliit adimplere nequivit. Ideo ego, dictus Guillermus, cercioratus de predictis, volens adimplere ea que dictus pater meus tibi, dicto Petro, promiserat, et in omnibus observare, per me et meos nunc ut ex tunc et tunc ut ex nunc, do et concedo in emphiteosim ad meliorandum etc. tibi, dicto Petro Paratge, et tuis successoribus imperpetuum, predictas duas partes mesquide sive domus cum suo porticu, prout per dictum patrem meum, quondam, tibi assignate fuerint; que mesquida est in dicta alqueria de Fornalug, et dictas duas partes ipsius mesquide tenentur per dictos heredes et successores domini Gastonis, quondam, et sub iurisdictione ipsorum ad censum prout in cartis etc. Et afrontat tota dicta mesquida sive domus cum suo porticu de qua dictus pater meus dum vivebat tibi concessit in emphiteosim, simile cum aliis predictis honoribus, duas partes, ex una parte in carraria publica, et ex omnibus aliis partibus in hospicio Petri Narbona. Predictas itaque duas partes predictae mesquida prout tenentur per heredes et successores dicti nobilis Gastonis, quondam, prout per dictum patrem meum, quondam, tibi assignate fuerint, cum omnibus integritatibus etc. et etiam cum omnibus aliis etc. per me et meos tibi et tuis do et concedo in emphiteosim sub tali pacto etc. que per censu et melioramento, tam predictarum duarum partium predictae mesquide, quam per omnibus aliis honoribus et possessionibus que tenentur per monasterium de Jonqueriis, prout Bernardus de Bouloni, quondam, ipsas tenebat et possidebat exeuntibus, detis tu et tui mihi et meis annuatim in festo Nativitate Domini predictas 40 libras in dicto primo instrumento per dictum Petrus de Villanova confacto hec et alia plenius continetur. In hiis vero etc. Liceatque etc. Salvo etc. Promittentes etc. et teneri de eviccione etc. Obligo etc. Per introitu vro presentis stabilimenti et aliorum honorum predictorum confiteor que dedisti et solvisti predicto patri meo, quondam, viginti solidos predictae monete. Renunciando etc.

Testes Bernardus Cuconi, Guillermus Esperti, et Guillermus Narbona.

1305, desembre, 29.

Pere Paratge estableix a Pere Narbona dues parts d'una mesquita, amb partíc contigu, situada a l'alqueria de Fornalutx, que acaba de confirmar-li en enfitéusi Guillemó Strucii.

ARM. ECR-442, f. 231.

Petrus Paratge, comorans in valle de Soller, in alqueria de Beniaraix, per me et meos do et concedo in emphiteosim sive ad meliorandum etc. tibi, Petro Narbona, comoranti in eodem loco, et tuis successoribus imperpetuum, duas partes cuiusdam domus que tempore sarracenorum fuit mesquida, cum porticu eidem contiguo, que est in alqueria de Fornalutx, et ipsam teneo per Guillemonum Strucii, filium Petri Strucii, quondam, simile cum aliis possessionibus ad censum 40 librarum regalium Maioricarum minorum monete perpetue; qui predictas duas partes tenet per heredes et successores nobilis domini Gastonis, et residuam terciam per monasterium de Jonqueres, et sub eorum iurisdictione ad censum, prout hec et alia in cartis etc. Et afrontatur tota dicta mesquida cum porticu eidem contiguo ex una parte in carraria publica, et ex aliis omnibus partibus in domibus tui, dictis adquisitori. Predictas itaque duas partes predictae mesquide sive domus, cum omnibus integritatibus et proprietatibus etc. et etiam cum omnibus aliis etc. ex abisso usque ad celum etc. per me et meos tibi, dicto Petro Narbona, et tuis, do et concedo in emphiteosim ut est dictum, sub tali pacto et condicione que pro censu et melioramento inde exeuntibus detis tu et tui mihi et meis in proximo venturo festo Nativitate Domini, et abinde etc., tresdecim solidos et quatuor denarios regalium Maioricarum etc. et in hiis tu vel tui non proclametis neque eligatis alium dominum etc. nisi tamen heredes et successores nobilis domini Gastonis, quondam, et suos, et dictum Guillelmum Strucii et suos, et me et meos. Liceatque etc. Salvo etc. Promittentes etc. et teneri de eviccionem etc. Obligo etc. Ad intratam 3 solidorum et 4 denariorum predictae monete. Renunciantes etc. Ad hec ego, Guillemonus Strucii, consentiens stablimento predicto, promitto tibi, Petro Narbona predicto, que si forte dictus Petrus Paratge vel sui reddiveret mihi vel meis honores que dictum patrem meum sibi stabilite, vel parte ipsarum, que in ipsa redditione non intelligantur predictae due partes domorum immo stabilimentum ipsarum duarum partium ad censum superius memoratum perpetuo remaneant in suo robore et valore, salvo in omnibus iure meo.

Signum Guillelmi Ebrini, Baiuli, etc. qui hec firmamus etc.

Testes ut supra.

5

1306, febrer, 22.

Guillemó Strucii estableix a Bernat Bufil unes cases amb els banys que hi ha dedins, un pati i un tros d'hort contigu, i la tanda d'aigua de la siquia pertinent, a la vila de Sóller.

ARM. ECR-442, f. 259.

Guillemonus Strucii, filius Petri Strucii, quondam, per me et meos do, concedo et trado in emphiteosim ad operandum, meliorandum, conducendum, tenendum et non in aliquo deteriorandum tibi, Bernardi Bufil, et tuis successoribus imperpetuum, quasdam domos meas cum balneis que intus sunt et cum eorum pati et quoddam trocium orti contiguo predictis domibus, que omnia habeo et habere debo in villa de Soller, in portione et iurisdictione que fuit nobilis domini Gastonis, quondam, et per heredes et successores ipsius predicta teneo ad censum 2 morabatorum; quem censum ego et mei etc. Prout afrontat predictae domus cum suo pati et orto ex 2 partibus in honore Raimundi de Palaciolo, et ex alia parte in honore Petri de Vilalonga, et ex alia parte in camino publico. Predictis itaque domos cum balneis que intus sunt, cum suo pati et dictum ortum, cum omnibus que infra predictos includitur confines, cum omnibus integritatibus etc., et cum omnibus melioramentis etc., et cum arboribus et plantis diversorum generum que in dicto orto sunt et cum tanda aque cequie etc., et cum omnibus aliis etc., per me et meos tibi, dicto Bernardi Bofil et tuis, do et concedo in emphiteosim ut predictur, sub tal i tamen pacto et conditione que pro censo et melioramento inde exentibus detis tu et tuis mihi et meis de proximo venturo festo Sancte Marie mensis marci ad unum annum, et abinde perpetuo annuatim in eodem festo, decem librarum regalium Maioricarum minorum monete perpetue, et in hiis tu vel tui non proclametis neque eligatis alium dominum nisi tamen neredes et successores nobilis domini Gastonis, quondam, et suos, et me et meos. Liceatque tibi et tuis post 10 dies etc. Promittentes etc., et tenere de eviccionem etc. et dampno et interesse, et per hiis obligo etc. Ad intratam 2 solidorum regalium Maioricarum minorum etc. Renunciando etc. Intelligatur tamen que hinc ad unum annum proximo venturum teneamini tu vel tui cooperuisse a trespo! quamdam domum discooperatam, et facere intus domibus dictorum balnearum 2 migans d.algops, sive de gix, et extrahere terram et lapides de dicto pati quod est ante domibus predictis, et facere etiam seu fieri facere quoddam portal de pera in introitu predicti orti; in adjutorium quorum operorum et melioramentorum promito tibi dare ex pacto 7 libras regalium Maioricarum. Ad hec ego, dictus Bernardus Bofil laudans etc. promito dictas domos cum balneis que intus sunt atque ortum predictum tenere condirecta, et dictum censum solvere etc. et predicta omnia melioramenta facere ut superius continetur, et omnia alia accedendo etc. Obligo etc.

Signum Guillermi Ebrini, Bajuli etc. qui hec firmamus etc.

Testes Arnaldus Pintaner, Geraldus de Turri, et Periconus Strucii.

6.

1306, octubre, 3.

Guillem Strucii estableix a Guillem Laurencii i a sa muller Elisenda unes cases amb banys dedins, amb un hort contigu, i la caldera, poals i eines dels banys, a la vila de Sòller.

ARM. ECR-346, f. 66.

Guillermus Strucii, filius Petri Strucii, quondam, per me et meos do, concedo, et trado in enphiteosim ad meliorandum videlicet et non deteriorandum, tibi, Guillermo Laurencii et uxori tue Elicsenda, et vestris successoribus imperpetuum, quasdam domos meas cum balnea que intus dictis domibus sunt, et cum quodam orto eisdem domibus contiguo, prout per me tibi assignata sunt, et cum calderia dictorum balneorum que ibi est, et cum puals et aynes dictis balneis pertinentibus, que omnia habeo et habere debo in villa de Soller, in portione que fuit domini Gastonis, quondam, et per heredes et successores ipsus predica teneo ad censum prout in cartis etc. Prout afrontatur predictae domus cum orto ipsius contiguo ex duabus partibus in honore Raimundi de Palaciolo, et ex alia parte in honore Petri de Villalonga, et ex alia parte in carraria publica. Predicta itaque domos cum balneis que intus sunt simile cum dicto trocio orti ipsius contiguo, cum omnibus integritatibus, proprietatibus, tenedonibus, terminus, et pertinentiis suis, introitibus et exitibus suis, et cum omnibus melioramentis ibi factis et faciendis, et etiam cum omnibus aliis etc., et cum dicta calderia, poals et aynes, quas calderia, puals et aynes tu et tui teneamini tenere condirecta et tu nec tui possitis mihi vel meis dimitere dicta balnea cum apparamenta eorundem nisi condirecta et meliorata saltem sicut ea vobis modo trado. Teneamini etiam vos et vestri, ex pacto, claudere de pera talar vel tapiis sufficientibus de portali usque ad ortum den Vilalonga, sicut est carraria, quod per me tibi assignatum est, et meliorare et vivificare arboris que in dicto orto sunt, et essere ibi habitant es et afogantes. Per me et meos vobis dictis coniugibus et vestris do, concedo, et trado in emphiteosim ut est dictum, sub tali tamen pacto et conditione quod per censu et melioramento inde exeuntibus detis tu et tui mihi et meis per quatuor annos primos venturos centum solidos solvendos propter venturo festo beati Bartolomei ad unum annum 50 s., et de propter venturo festo Omnium Sanctorum ad unum annum alios 50 s., et sic in dictis terminis annuatim per dictos 4 annos tantum. Elapsis vero dictis 4 annis detis tu et tui mihi et meis ab inde perpetuo annuatim per censo et melioramento predictorum in predictis festis et terminis octo libras regalium Maioricarum minorum monete perpetue. Et in hiis etc. Liceatque etc. Salvo etc. Promittens etc. et teneri de eviccionẽ etc. Obligo etc. Renuncio etc. Per introitu vero huius stabilimenti confiteor a te habuisse et recepisse quinque solidos predictae monete, super quibus renuncio etc. Intelligatur tamen in hoc instrumento quod vos nec vestri possitis mihi vel meis dimitere predicta vel parte ipsius nisi meliorata et dicto pacto facto et dictis aynes et calderia ut superius continetur. Ad

hec nos, dicti Guillermi Laurencii et eius uxor Elicsenda, recipientes in nos predictum stabilimentum sub formis et condicionibus antedictis, laudantes, etc. promittentes etc. obligamus etc. Renunciamus etc. et hec juramus etc.

Firmavit dicta Elicsenda dictum instrumentum 3 idus september anno Domini 1307, presentibus testes Petrus Castanyerii et Bernardus Valent.

Signum Francisci Durandi. Signum Jacobi Perdigoní, Baiulorum etc. qui hec firmamus etc. ut super in aliis instrumentis.

Testes Petrus de Turri, Petrus Domenech, et Peregrinus Ferrarii.

7.

1307, octubre, 10.

Guillem Laurencii i Elisenda concedeixen en enfiteüsi a Vidal de Fonte un troç d'hort amb tanta d'aigua per regar que tenen a la vila de Sóller, sota jurisdicció des hereus de Gastó de Bearn, amb certs emprius i obligacions.

ARM. ECR-346, f. 92g.

Guillemus Laurencii, de Soller, et Elicsenda, eius uxor, utrique insolidum, per nos et nostros, damus, concedimus, et tradimus in emphiteosim ad meliorandum, condirectum tenendum, laborandum et non deteriorandum, tibi, Vitalis de Fonte et tuis, etc., quodam trocium orto quod habemus et habere debemus in vall de Soller, in porcionne que fuit domini Gastonis, et ipsum cum aliis tenemus per Guillemus Strucií ad censum octo librarum, quem censum ego solvam; qui Guillemus Struz predicta tenet per heredes dicti nobilis ad certum censum, prout in cartis etc. Et afrontatur ex una parte in camino publico, et ex alia pate in orto Petri de Vilalonga, et ex aliis partibus honori mihi ibi residuo. Predictum itaque trocium orti cum omnibus etc. melioramentis etc. et etiam cum omnibus aliis etc. et cum aque cequie ad rigandum, per nos et nostros tibi et tuis damus et concedimus in emphiteosim et ad censum trium morabatinorum solvendorum medietatem videlicet de prosino festo omnium sanctorum ad unum annum, et residuam medietatem in subsequenti festo beati Bartolomei, et sic abinde etc. In hiis etc. Liceatque etc. Salvo etc. Promittentes etc. et teneri de eviccionne etc. Obligamus etc. Ad intratam 12 denariorum, quos habui et recepi a te, super quibus renunciamus etc. Intelligatur tamen quod tu et tui habeatis ademprivium et servitutum carricandi in parietibus domorum tenedonis mee versus honorem quem tibi stabilio. Teneamini recolligere omnes aquas que fuerint in domibus balneorum de alt et de baix per honorem per me tibi stabilitum, si forte operatus feceris in dicto honore.

Firmavit dicta Elicsenda 3 idus november anno predicto, presentibus testibus Berengarius de Granerio et Bernardus Cerdanyola.

Firmavit dictus Guillelmus Strus dictum stabilimentum salvo jure suo etc., presentibus testibus Berengarius Dominici et Bernardus de Ultzina, 20 kalendas Januarii anno predicto.

Signum Francisci Durandi. Signum Jacobi Perdigoni, Baiulos, etc. quos hec firmamus etc. ut super etc.

Testes Daniel de Prato, Berengarius Dominici, jureperitus, et Berengarius Berengarii.

9 kalendas aprilis anno 1310 fuit dictum instrumentum dampnatum et non factum, presentibus testibus Arnaldus Guillermi et Petrus Pedrolo.

8.

1311, març, 24.

Guillem Laurencii estableix a Vidal de Fonte i Pere Pedrolo un tros d'hort indivis que té a la vila de Sóller, amb certes condicions i emprius.

ARM. ECR-443, f. 40.

Guillelmus Laurencii de Soller, per me et meos do, concedo, et trado in emphiteosim sive ad meliorandum, laborandum, condirectum tenendum, et non deteriorandum, tibi, Vitali de Fonte et Petro Pedrolo, et vestris. perpetuo, quoddam trocium orti proindiviso quod habeo et habere debeo in villa de Soller, in portione que fuit domini Gastonis, quondam, et ipsum teneo per Guillelmus Strucii, simil cum aliis, ad censum centum solidorum, quem ego et mei solvemus. Sicut afrontat ex una parte in carraria publica, et ex alia in orto Petri de Villalonga, et ex aliis duabus partibus in honore mihi ibi residuo. Predictum itaque trocium orti cum omnibus etc. et cum arboribus etc. et etiam cum omnibus aliis etc. introitibus etc. per me et meos vobis et vestris damus et concedimus in emphiteosim ut est dictum, sub tali tamen pacto et condicione que per censu et melioramento inde exeuntibus detis vos et vestri mihi et meis viginti solidos regalium Maioricarum, computatis regalibus argenti Maioricarum ad 16 denarios solvendos in proxime venturo festo beati Bartolomei medietatem, et residuam aliam medietatem in subsequenti festo Omnium Sanctorum, et sic abinde quolibet anno in festis et terminis antedictis. Et in hiis etc. Liceatque etc. Salvo etc. Promitentes etc. et teneri de eviccionem etc. Ad intratam duorum solidorum, quos a vobis habuimus etc. Renuncio etc. Intelligatur tamen in hoc instrumento que vos et vestri habeatis perpetuo ademprivium et servitute carricandi et tigna immitendi in parietibus domorum mearum contiguarum orto quem vobis stabilio. Vos vero teneamini recolligere per ortum quem vobis stabilio omnes aquas pluviales et balnearum, scilicet d. alt et de bax, perpetuo, taliter que dicte aque non possint mihi vel meis aliquod periudicium facere, neque dampnum. Et nos, dicti acaptatores, laudantes etc. promitentes insolidum etc. obligamus insolidum etc. Renunciantes etc.

Signum Jacobi Perdigoni, Baiuli in Maioricarum etc. qui hec firmamus etc. ut supra in proximo instrumento.

Testes Arnaldus Guilerii, Franciscus Roger, et Petrus Palou.

9.

1311, juliol, 8.

Guillem Laurencii i Elisenda estableixen a Bartomeu Ballistarii una casa amb un pati contigu, situat a la vila de Sóller, al costat dels seus banys.

ARM. ECR-443, f. 103.

Guillermus Laurencii et uxor eius Elicsendis, habitatores vallis de Soyler, per nos et nostros, damus et stabilimus in emphiteosim tibi, Bartholomeo Ballistarii, et tuis perpetuo, quandam domum cum quodam pati eidem contiguo quam habemus in valle de Soyler, in portione que fuit nobilis Gastonis, que nunc est domini Regis, et per Guillermum Strucii tenetur, sub dominio dicti domini Regis. Et afrontat ex una parte in camino publico, et ex alia in honore Vitalis de Fonte, et ex alia in tenedone meo ibi residuo, et ex alia in balneis. Quamquidem domum cum pati eidem contiguo, cum suis tenedonibus et pertinentiis, solis, suprapositis, et cum introytibus et exitibus suis, et omnibus ad ipsa pertinentibus de abisso usque ad celum, tibi et tuis stabillio in emphiteosim ad censum duorum morabatinorum, quos mihi solvatis: de proximo venturo festo Sancti Bartholomei ad unum annum proxime unum morabatinum, et de subsequenti festo Omnium Sanctorum ad unum annum tunc proxime venturum alium morabatinum, et ex tunc anuatim in eisdem festis. Et predicta possis vendere et alienare cuicumque volueris, exceptis tamen militibus atque sanctis, post dies 10 ex quo in dicto domini Rege faticati fueritis. Promittentes dictum stabilimentum semper te et tuos facere, tenere, et habere contra omnes personas, sub obigatione omnium honorum nostrorum presentium et futurorum. Per intrata vero huius stabilimenti habuimus et recepimus a te duos solidos regalium Maioricarum minorum monete perpetua. Renunciantes etc. Retineo tamen mihi et meis que possum caricare in pariete qui nunc est inter me et te mediocre.

Firmavit Petrus Figuera, Procurator domini Regis etc.

Testes Bernardus Bricarii, Guillermus de Rafeques, et Raimundus Marquet.

10.

1311, octubre, 7.

Guillem Laurencii i Elisenda estableixen a Garau de Orto una casa amb pati contigu situada a la vila de Sóller, al costat dels banys, amb certs pactes i condicions.

ARM. ECR-443, f. 108.

Guillermus Laurencii et uxor eius Elicsenda, habitatores in parrochie de Soyler, per me et meos damus et stabilimus in emphiteosim tibi, Geraldo de Orto, et tuis perpetuo, quamdam domum cum quodam pati eidem contiguo, quam habemus in parrochia vallis de Soyler, in portione que quondam fuit nobilis Gastonis

de Bearno, que nunc est domini Regis, et per Guillelmus Strucii tenetur, sub dominio domini Regis, ad censum quem nos et nostri solvemus sine missione tui et tuorum. Et afrontat ex una parte in camino publico, et ex alia parte in tenedone Bartolomei Ballistarii, et ex duabus partibus in tenedone nobis ibidem residua. Predictam itaque domum cum dicto pati eidem contiguo, prout superius afrontatur, cum omnibus integritatibus etc. solis etc. gutis etc. tabulis etc. et etiam cum omnibus aliis etc. per me et meos tibi et tuis stabilimus ad censum duorum morabatorum, de quibus nobis solvas videlicet in primo venturo festo Sancti Bartholomei unius morabatini, et in sequenti festo Omnium Sanctorum alium morabatinum, et ex tunc annuatim in eisdem festis. Et predicta possis vendere etc. post dies 10 etc. Salvo etc. Promitens etc. Obligantes etc. Per introitu habuimus a te 32 solidos et 6 denarios regalium Maioricarum minorum monete perpetue. Renunciantes etc. et hec jure nostro. Intelligatur tamen in hoc stabilimento que nos dicti conjuges, teneamur et promittimus recolligere et recipere in tenedone nobis residua, contigua dicte domui tua et pati, medietatem aquarum pluvialium que nunc decurrent de dicta domo quam tibi stabilimus, et aliam medietatem tu recipias et discurrat in tenedone tua. Verum tamen si tu volueris operare et altius tollere cohoptam dicte domo tue, que est contigua balneis meis, nos promittimus recipere et recolligere aquas pluviales dicte partis domui, videlicet super voltam dictorum balneorum nostrorum.

Testes Dominicus Salati, Benardus Derassa, Poncius Ferrarii, jureperitus, et Petrus de Galla, Dalmatius Alexandri, et Berengarius Furciani.

Firmavit Petrus Figuera, Procurator domini Regis etc.

11.

1338, febrer, 4.

Ramon de Palaciolo reconeix haver establert deu anys enrera a Montserrat de Cabanyillis una casa anomenada "La Latrina", i una altra dita "La Caldera", amb un pati davant i un carreró contigu, situat tot a la vila de Sóller. Com que aleshores no es va fer, ara firma el corresponent acte d'establiment.

ARM. ECR-456, f. 184.

Cum ego, Raimundus de Palaciolo, stabilivisse sive ad emphiteosim concessisse vobis, Monteserrato de Cabanyillis, de parrochia Sullaris, 10 anni vel inde circa sunt lapsi, quamdam domum vocatam la Trina et quadam aliam domum vocatam domus de la Caldera, cum quodam patuo qui est ante dictam domum de Caldera quod habet tamen de latitudine quantum habet dicta domus, et cum quadam carreriam que habet de amplitudine 6 palmos Montepesulani, que quidem via tendit de cequia usque ad capud inferiorem dicte domus de la Latrina, et tunc temporis esset in posse Procuratorum Regiorum illo tunc in Maioricarum existentium fatica presentata, sed non fuit instrumentum factum inter nos; ideo ego, dictus Raimundus de Palaciolo, ex certa sciencia, do, stabilio, et in emphiteosim

concedo vobis, dicto Monteserrato de Cabanyillis, de eadem parrochia, et vestris, ad bene, videlicet operandum et meliorandum, sive in aliquo deteriorandum, predictas domos que sunt in dicta parrochia, in portione que quondam fuit nobilis Gastonis vicecomitis Bearnense, et que nunc est domini Regis Maioricarum, et per Petrus Strucii tenentur, simil cum aliis, ad certum censum prout etc., quos omnes census vos recipietis et recipere teneamini annis singulis, et ipsum facietis dicto Petro Strucii, prout ego eram facere obligatus. Et afrontat dicta domus de la Latrina ex una parte cum domibus Francisci Frexa, et ex alia cum domibus Bernardi Raymundi, et ex alia cum voles (sic) del bany, et ex alia cum orto que fuit den Monserrat. Item afrontat dicta alia domus cum patuo et carreria, cum quodam trocio currallis den Monserrat, et ex alia cum via comuni, et ex alia cum orto dicti en Monserrat, et ex alia cum dictis voltis. Predictis itaque domos cum dicta via prout etc. vobis stabillio sub pacto que detis inde 10 solidos censuales, in festo Natale Domini. Liceatque etc. post dies 10 etc. Salvo etc. Promitentes de evicione etc. Et inde obligo etc.

Testes.

12.

1338, febrer, 4.

Ramon de Palaciolo, ciutadà de Sàsser (Sardenya), ven a Antoni Floris de Sóller les dues cases i el pati i el carreró anteriors, més tots els drets i censos que reb pels establiments dels horts que foren dels banys, excepte els 12 sous que cobra de Guillem Oliverii.

ARM. ECR-456, f. 184. Reproduït, amb lleugeres modificacions, a ECR-445, f. 13g.

Fgo. Raymundus de Palaciolo, civis Sacerii, insule Sardinie, qui consuevi morari in parrochia Sullaris, ex certa sciencia, per me et meos presentes et futuros vendo et titulo venditionis trado vobis, Antonio Floris, habitatori de parrochie presenti, ementi legitime et sine fraude, et vestris, et quibus volueritis perpetuo, quasdam domos meas, una quarum appellatur la Caldera et altera de la Latrina, cum quodam patuo eidem contiguo, et quadam carraria qua intratur ad dictas domos, et etiam totum jus et actiones quem et quas habeo et habere debeo in dictis domibus et ortis erant dels banys aliqua ratione; quem omnia ego stabilliveram 10 anni vel inde circa sunt lapsi Monteserrato de Cabanyillis, de quo stabillimento illo tunc non fuit factum seu notatum instrumentum; que omnia vos habeatis et teneatis prout dictus Monserratus faciebat, et etiam recipiatis omnes illos census quos ego recipiebam super dicta orta et domibus et totum mihi pertinens aliqua ratione in hiis. Salvis et retentis mihi et meis tantummodo illos 12 solidos censuales cum omni jure ipsorum 12 solidorum tamen quos mihi facit Guillemus Oliverii, lapiscida, per quodam orto que est de dictis ortia, quae omnia

supradicta sunt in dicta parrochia Sullaris, in portione que quondam fuit nobilis Gastonis vicecomitis Bearnence, que nunc est domini Regis Maioricarum, et per heredes Guillermi Strucii tenentur omnia supradicta ad censum 100 solidorum ipsius et suis dandorum et solvendorum anno quolibet in hinc videlicet modo: 50 solidos in festo Sancti Bartolomei, et residuos 50 solidos in festo Omnium Sanctorum; quos omnes census per nos receptos de presentis qui ipsos faciunt et facere teneamini, vos faciatis dictis heredibus sine mei et meorum dampno et missione, prout ego facere tenebar ante confectione huius instrumenti. Et dicti heredes predicta, simil cum aliis, tenent per dictum dominum Regem ad certum censum prout etc. Et afrontat predicta omnia que vobis vendo, et etiam illa que faciunt censu quod vos recipietis et postea facietis dictis heredibus, et etiam ortum super quo ego retineo ad meo dictos 12 solidos cum omne jure eorum, ex una parte cum cequia aque ville Sullaris, et ex alia cum orta que Bernardus Simonis, faber, tenet per dictum Raymundum, et ex alia cum orta Bernardi Solerii, paratoris, et ex alia cum via publica qua itur ad pontem torrentis d.Alofra. Predictas itaque domos et patuo et intrata et etiam cum omni jure meo vobis et vestris perpetuo vendo precio 6 librarum regalium Maioricarum quas etc. Et legi etc. Et si plus valet etc. Constituo etc. Salvo etc. Promitens et de eviccionē etc. Et inde obligo etc.

Testes Guillermus Ostalesii, Johannes Arch de domo domini Regis, Ferrarius de Areis, et Romeus Dominici.